

УДК 332.021

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.15.13>**Савченко В.М.**

кандидат економічних наук, професор,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2496-2525>

Кононенко Л.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5698-5003>

Savchenko Vera, Kononenko Lesia

Kherson State Agrarian and Economic University

РОЗВИТОК І ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

DEVELOPMENT AND FUNCTIONING OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE AS A SOCIO-ECONOMIC SYSTEM

Анотація. У статті розглянуто специфіку соціально-економічних систем та їх вплив на реалізацію функцій управління та регулювання. Доведено, що управління в соціально-економічних системах спрямовано на збереження системи більш високого порядку. Регулювання спрямовано на забезпечення підтримки на певному рівні необхідних параметрів, що мають суттєве значення для функціонування об'єктів управління. Обґрунтовано, що в Україні розвиток значної кількості соціально-економічних систем пов'язується із аграрним сектором. Функціонування та розвиток АПК як складної соціально-економічної системи, спрямовано на забезпечення функціонування національної економіки як соціально-економічної системи більш високого порядку та пов'язується із забезпеченням умов функціонування соціуму.

Ключові слова: сільські території, потенціал, трудовий потенціал, стратегія, управління, регулювання, багатofункціональність сільського господарства, соціум, Цілі сталого розвитку, інноваційний розвиток.

Socio-economic systems have specific features that affect the implementation of management and regulation functions. Management in socio-economic systems is aimed at preserving a higher order system. Regulation is aimed at ensuring that the necessary parameters that are essential for the functioning of the objects of management are maintained at a certain level. The agro-industrial complex should be viewed as a set of socio-economic systems, it is inherently multifunctional and performs important functions, including food, environmental, economic security and rural development. The concept of multifunctionality of agriculture as a central structural element of the agro-industrial complex reflects the unity of functions of agriculture, namely the interconnection of economic, social and environmental spheres. Agricultural policy is a priority in the socio-economic policy of the state. The main goals of the agricultural sector are sustainable development of rural areas, increase of employment and living standards of the rural population; growth of competitiveness of domestic agricultural products based on financial stability and modernization of agriculture, accelerated development of its priority subsectors; preservation and reproduction of land and other natural resources used in agriculture. Agriculture is a specific sector, which differs significantly from other sectors of the economy. In addition to the production of agricultural products, agricultural enterprises perform environmental protection functions, influence the development of rural areas, ensure the implementation of the Sustainable Development Goals, etc. The main and unchanging task of agriculture as a socio-economic system is the functioning of society as a higher-order socio-economic system. At the same time, the methods of solving this task are constantly changing, which is related to the development of society as a socio-economic system. In Ukraine, the development of a significant number of socio-economic systems is associated with the agricultural sector. The functioning and develop-

ment of the agro-industrial complex as a complex socio-economic system is aimed at ensuring the functioning of the national economy as a higher-order socio-economic system and is associated with ensuring the conditions for the functioning of society.

Key words: rural areas, potential, labor potential, strategy, management, regulation, multifunctionality of agriculture, society, Sustainable Development Goals, innovative development.

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс дає можливість Україні бути одним з лідерів на світовому ринку продовольства, що забезпечується наявністю певного потенціалу, а саме: сприятливе географічне положення, ґрунтово-кліматичні умови, історичні традиції аграрного виробництва, рівень кваліфікації працівників тощо. Це створює низку переваг для України серед багатьох країн світу для розвитку ефективного аграрного виробництва.

Агропромисловий комплекс є складною соціально-економічною системою, від ефективності функціонування якої здебільшого залежить не тільки становище України на світовому ринку, а і продовольча безпека країни, розвиток сільських територій, збереження довкілля, забезпечення розвитку соціально-демографічних процесів, створення умов для відтворення ресурсного потенціалу тощо. Є суттєві проблеми забезпечення ефективності функціонування аграрного виробництва, що обумовлені недостатнім врахуванням особливостей АПК як соціально-економічної системи. Необхідність дослідження особливостей АПК як соціально-економічної системи обумовлено важливістю його місця в економіці України та безпосереднім взаємозв'язком соціальної та економічної складових.

Суттєвим викликом сьогодення в досягненні Цілей сталого розвитку є той факт, що основна увага суб'єктів господарювання (у тому числі і в агропромисловому комплексі) зосереджена на економічній складовій, в той час коли екологічна та соціальна детермінанти враховуються недостатньо.

В Україні розвиток значної кількості соціально-економічних систем пов'язується із аграрним сектором. Функціонування та розвиток АПК як складної соціально-економічної системи, спрямовано на забезпечення функціонування національної економіки як соціально-економічної системи більш високого порядку та пов'язується із забезпеченням умов функціонування соціуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку і функціонування агропромислового комплексу України присвячені праці Грановської В.Г., Гузь А.І., Засоби С.М., Іванова Г.С., Кирилова Ю.Є., Козака К.Б., Ковшуна Н.Е., Лупенко Ю.О., Маліка М.Й., Мамчура В.А., Науменко А.О., Саблука П.Т., Скрипник В.В., Танклевської Н.С., Шпикуляка О.Г. і багатьох інших.

Питання, пов'язані із соціально-економічними системами досліджували Гриценко А.А., Зеленко О.О., Калінеску Т.В., Кильницька Є.В., Краєвський В.М., Огієнко М.М., Примуш Р.Б., Якушева О.В. та інші.

Незважаючи на значний доробок науковців, що досліджують проблематику розвитку і функціонування агропромислового комплексу України та питання соціально-економічних систем, проблеми розвитку і функціонування агропромислового комплексу України як соціально-економічної системи потребують подальших досліджень.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає у встановленні особливостей АПК як соціально-економічної системи та визначенні напрямів його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічні системи є підкласом соціальних систем, відносяться до складних, незбалансованих, відкритих, мають цілісну ієрархічну структуру із складними зв'язками та функціями управління. Соціально-економічні системи науковці традиційно трактують як сукупність ресурсів і економічних суб'єктів, що утворюють єдине ціле та є взаємопов'язаними і взаємодіють між собою у сфері виробництва та споживання, обміну і розподілу. Окремі компоненти системи, що утворюють єдине ціле не володіють певними властивостями та якостями, що при-

таманні системному утворенню. Управління формуванням та розвитком соціально-економічних систем має бути спрямовано на забезпечення умов реалізації потенціалу та розвиток потенціалу таких систем. Специфіка соціально-економічних систем полягає у тім, що зв'язок соціальної та економічної підсистем є взаємообумовленим та саме метою управління є забезпечення умов розвитку за врахування суб'єктивного та неоднозначного характеру чинників впливу на формування і розвиток потенціалу. Це положення є справедливим як для окремого підприємства як соціально-економічної системи, так і для більш складних соціально-економічних систем.

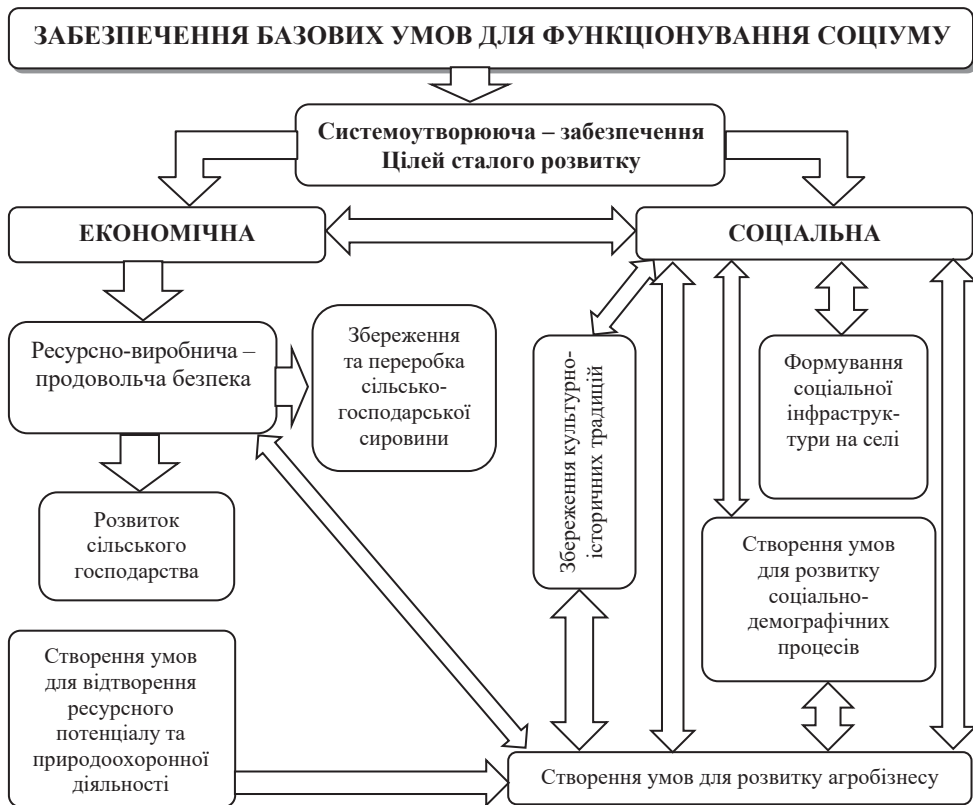
Атрибутами соціально-економічних систем є самостворення, саморегулювання та самозбереження, тому що «те, що породжує саму систему забезпечує її адаптацію до подальших змін оточуючого середовища, шляхом заміни елементів, перебудови структури тощо» [12]. Проте, при розробці системи управління процесами функціонування та розвитку соціально-економічних систем необхідно враховувати обмежений характер саморегулювання та визначити цільовий вектор управління, що відповідно до економічних реалій безпосередньо пов'язується з Цілями сталого розвитку, що особливо справедливо по відношенню до агропромислового комплексу.

Сучасні науковці порівнюють процеси, які відбуваються у соціально-економічних системах із процесами, що притаманні біологічним (організмам). Подібно до біологічних систем, соціально-економічні розвиваються, еволюціонують, змінюють внутрішнє середовище під впливом зовнішнього. Натепер суттєвий вплив на соціально-економічні системи спричиняє Industry 4.0. Є необхідним враховувати, що вплив (як наприклад, цифровізація) не завжди має позитивні наслідки та призводить до прогресу, що визначає необхідність врахування негативного впливу та розробки інструментарію щодо його нівелювання. У сучасних умовах на розвиток соціально-економічних систем негативно впливають пандемія та повномасштабна війна. Саме на профілактику та подолання негативного впливу має бути спрямовано управління та регулювання процесами формування та реалізації потенціалу соціально-економічних систем.

Управління в соціально-економічних системах спрямовано на збереження системи більш високого порядку. Цей процес передбачає взаємодію між підсистемою і системою вищого порядку. Регулювання спрямовано на забезпечення підтримки на певному рівні необхідних параметрів, що мають суттєве значення для функціонування об'єктів управління. Соціально-економічні системи (як і будь-які складні системи) складаються з низки підсистем. При цьому кожна з них, знаходячись у впорядковано стійкому стані, забезпечує впорядковано стійкий стан тієї системи, частиною якої вона є.

В Україні розвиток значної кількості соціально-економічних систем пов'язується із аграрним сектором. У свою чергу агропромисловий комплекс розглядається як «складна інтегрована соціально-економічна система взаємопов'язаних галузей, котрі здійснюють відтворення продуктивних сил і виробничих відносин» [1]. Існують різні погляди щодо стратегічного напрямку розвитку економіки країни стосовно ролі (місця) аграрного сектору. Так, за одним з підходів знецінюється роль аграрної сфери. Ми приєднуємося до іншої достатньо аргументованої позиції щодо наявності нового потужного імпульсу теоретичного узагальнення ролі аграрного сектору в економічній системі. Так, основним і незмінним завданням АПК є забезпечення функціонування соціуму (рис. 1).

Аграрний сектор не лише забезпечує продовольчу, екологічну та економічну безпеку країни, але й реалізує важливі соціально-економічні функції, які пов'язані з розвитком сільських територій; охороною довкілля; у контексті реалізації Цілей сталого розвитку тощо. Незважаючи на масштабні руйнування сільськогосподарської інфраструктури, мінування полів та зниження обсягів виробництва, провідні експерти стверджують, що агропромисловий комплекс залишається і буде залишатися провідною галуззю України.

*Рис. 1. Цілі аграрно-промислового комплексу як соціально-економічної системи, структурного елементу економіки як національної соціально-економічної системи
Джерело: розроблено авторами*

За підсумками 2021 року, частка агропромислового комплексу становила 10,6% національного ВВП [3]. Аграрний сектор України є одним з основних бюджетоутворюючих секторів національної економіки та посідає найбільшу питому вагу у загальній структурі експорту України, що дозволяє забезпечувати валютні надходження.

При цьому методи вирішення цього завдання перманентно змінюються, що пов'язано із соціально-економічним розвитком соціуму як соціально-економічної системи.

Підприємства аграрного сектора є системно важливим елементом суспільства. Функціонування сільського господарства забезпечує життєздатність і здоров'я населення та цілісність соціально-економічної системи – соціуму як системи вищого порядку.

Аграрна політика є пріоритетною у соціально-економічній політиці держави. Основними цілями функціонування підприємств аграрного сектора є стійкий розвиток сільських територій, підвищення зайнятості і рівня життя сільського населення; зростання конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на основі фінансової стійкості і модернізації сільського господарства, прискореного розвитку його пріоритетних підгалузей; збереження і відтворення земельних і інших природних ресурсів, які використовуються у сільському господарстві.

Сільське господарство є специфічним, воно суттєво відрізняється від інших секторів економіки. Крім виробництва безпосередньо сільськогосподарської продукції (продукти харчування, корм для тварин, сировина для текстильної і шкіряної промис-

ловості тощо), підприємства сільськогосподарського сектору виконують інші функції (охорона навколишнього середовища, розвиток сільських територій, забезпечення сталого розвитку, соціальна тощо) [2]. Особливості аграрно-промислового комплексу обумовлюють проблеми формування та реалізації ресурсного потенціалу, зокрема в частині трудового потенціалу. Розвиток трудового потенціалу відбувається, як правило, у процесі підбору кадрів, але для сучасних умов більш прийнятним є орієнтація на розробку системи заходів, що комплексно забезпечує створення умов реалізації потенціалу кожного працівника через систему мотивації, гармонізації психологічного клімату та перманентної освіти, що має відповідати стратегії підприємства та є складовою корпоративної культури.

Трудовий потенціал є специфічним елементом, що обумовлено його впливом та взаємообумовленістю як з економічною так і з соціальною складовими соціально-економічної системи.

Складовою агропромислового комплексу як соціально-економічної системи є і сільські території. У контексті євроінтеграції виникла нагальна необхідність забезпечення умов розвитку не лише економічної складової АПК але й саме сільських територій. Така необхідність обумовлена як потребою забезпечення трудовими ресурсами виробничих підрозділів, так і необхідністю приведення рівня життя сільського населення у відповідність до європейських соціальних стандартів [4]. Розвиток сільських територій є невід'ємною складовою розвитку соціально-економічної системи і пов'язується значною мірою, на нашу думку, з оновленням та розгортанням кооперативного руху. Ми приєднуємось до підходів за якими розвиток сільських територій пов'язується з розвитком АПК. Вважаємо, що є необхідним акцентувати увагу на тому, що ці процеси є взаємообумовленими. Саме з позиції розгляду АПК як соціально-економічної системи, сільські території є його структурним елементом. Забезпечення умов розвитку АПК як соціально-економічної системи пов'язано з активізацією формування забезпечення реалізації створення сприятливого інвестиційного клімату, розробки та реалізації державної політики, що особливо важливо з огляду на необхідність відродження потенціалу на тлі військових дій.

Сьогодні на міжнародному рівні визнається багатофункціональність агропромислового комплексу, що полягає у тому, що він є підсистемою складної природно-соціально-економічної системи. Концепція багатофункціональності агропромислового комплексу відображає єдність функцій сільського господарства, а саме взаємозв'язок економічної, соціальної та природо-екологічної сфер. Підприємства цих сфер здійснюють відтворення ресурсного потенціалу. Багатофункціональність підприємств агропромислового комплексу розглядається відповідно до конкретних характеристик виробництва, до наявності різних відтворювальних сільським господарством продуктів функціонування галузі як товарного, так і нетоварного характеру. Так, в Угоді Світової Організації Торгівлі (СОТ) про сільське господарство, зазначено, що сільськогосподарська діяльність не тільки забезпечує виробництво сільськогосподарської продукції, що реалізується на ринку, але створює суспільні товари та послуги, які є «зовнішніми ефектами виробництва» [7].

Функціонування і розробка системи багатофункціонального сільського господарства, як складової АПК – складної соціально-економічної системи, передбачає виникнення і подолання багатьох суперечностей – між функціями і структурою системи, між економічними суб'єктами, елементами соціально-економічної системи, її різними функціональними модулями, між окремими функціональними рівнями структури, конфлікти на різних рівнях між функціями і структурою тощо. Саме на подолання суперечностей повинно бути спрямовано управління та регулювання, що є основою розвитку соціально-економічної системи.

Висновки. Специфіка соціально-економічних систем полягає у тому, що вони є підкласом соціальних систем, відносяться до складних, незбалансованих, відкритих,

мають цілісну ієрархічну структуру із складними зв'язками та функціями управління. Управління в соціально-економічних системах спрямовано на збереження системи більш високого порядку.

В Україні розвиток значної кількості соціально-економічних систем пов'язується із аграрним сектором. Функціонування та розвиток АПК як складної соціально-економічної системи, спрямовано на забезпечення функціонування національної економіки як соціально-економічної системи більш високого порядку та пов'язується із забезпеченням умов функціонування соціуму. Аграрна політика є пріоритетною у соціально-економічній політиці держави.

Напрямами подальших досліджень є відпрацювання механізму регулювання на різних рівнях для забезпечення інноваційного розвитку АПК як складної соціально-економічної системи та враховує взаємозв'язок і взаємообумовленість її розвитку з цілями соціально-економічної системи вищого порядку та структурними елементами.

Список використаних джерел:

1. Іванюта В.Ф. Агропромисловий сектор як основа розвитку економіки сільських територій в умовах євроінтеграційних процесів. *Ефективна економіка*. 2016. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5003> (дата звернення: 27.02.2023).
2. Кононенко, Л. Стратегія розвитку агропромислового комплексу України: сучасний стан та напрями оптимізації. *Економічний простір*. 2022. (182). С. 79–82. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/182-11>
3. Сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 25.02.2023).
4. Саловська Л.В. Регулювання рівня доходів сільського населення : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01. Ін-т аграр. економіки УААН. Київ, 2003. 21 с. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=...92.\\$](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=...92.$) (дата звернення: 28.02.2023).
5. Сичевський М.П., Дейнеко Л.В., Кушніренко О.М., Вознесенська Н.С. Сучасні моделі соціально-економічного прогресу і сталий розвиток продовольчої системи. *Продовольчі ресурси*. 2022. Т. 10. № 18. С. 193–206. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pr_2022_10_18_21 (дата звернення: 27.02.2023).
6. Трусова Н.В., Танклевська Н.С. Інноваційна парадигма економічної безпеки регіонів у конкурентному середовищі суб'єктів агробізнесу. *Економіка АПК*. 2019. № 11 С. 58–69. URL: https://www.researchgate.net/profile/Nataliya-Tanklevska/publication/338805969_Innovative_paradigm (дата звернення: 27.02.2023).
7. Угода СОТ про сільське господарство. № 981 005, від 15.04.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_005#Text (дата звернення: 23.02.2023).
8. Bertalanfy Ludwig von. General system theory. Foundations, development applications. New York : Braziller, 1969.
9. Etzioni A., Lawrence P.R. (eds.) Socio-Economics: Toward a New Synthesis. Armonk, N.Y., M.E. Sharpe, 1991. 302 p.
10. Gregory P.P., Stuart R.S. Comparative Economic Systems. Boston, 1995. Ch. 1, 2. P. 3–36.
11. Klaus Schwab. Shaping The Fourth Industrial Revolution. 2018. P. 287.
12. Luhmann N. Essays on self-reference. New York : Columbia Univ. Press, 1990.

References:

1. Ivaniuta V. F. (2016) Ahropromyslovyi sektor yak osnova rozvytku ekonomiky silskykh terytorii v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv [Agricultural sector as a basis for the development of rural economy in the context of European integration processes]. *Efektivna ekonomika* [Effective Economy], no. 1 Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5003> (accessed 27 February 2023).
2. Kononenko, L (2022). Stratehiia rozvytku ahropromyslovoho kompleksu ukrainy: suchasnyi stan ta napriamy optymizatsii [He development strategy of the agricultural industrial complex of Ukraine: the current status and the direction of optimization]. *Ekonomichnyi prostir* [Economic scope], (182), pp. 79–82. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/182-11>

3. State Statistics Service of Ukraine (2021). Available at: www.ukrstat.gov.ua (accessed 25 February 2023).
 4. Salovska L.V. (2003) *Rehuliuвання rinvia dokhodiv silskoho naseleння* [Regulation of the level of income of the rural population], (PhD Thesis), Kyiv: Institute of Agrarian Economics of the Ukrainian Academy of Sciences. Available at: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=...92.\\$](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=...92.$) (accessed 28 February 2023).
 5. Cychevskiy M.P., Deineko L.V., Kushnirenko O.M., Voznesenska N.S. (2022) *Suchasni modeli sotsialno-ekonomichnoho prohresu i stalyy rozvytok prodovolchoi systemy* [Modern models of socio-economic progress and sustainable development of the food system]. *Prodovolchi resursy* [Food resources], vol. 10, no. 18, pp. 193–206. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pr_2022_10_18_21 (accessed 27 February 2023).
 6. Trusova N.V., Tanklevska N.S. (2019) *Innovative paradigm of economic security of regions in the competitive environment of agribusiness entities* [Innovative paradigm of economic security of regions in the competitive environment of agribusiness entities]. *Ekonomika APK* [Ekonomika APK], no. 11, pp. 58–69.
 7. WTO Agreement on Agriculture (15 April 1994).
 8. Bertalanfy Ludwig von (1969) *General system theory. Foundations, development applications*. New York: Braziller.
 9. Etzioni A., Lawrence P.R. (1991) *Socio-Economics: Toward a New Synthesis*. Armonk, N.Y., M.E. Sharpe, 302 p.
 10. Gregory P.P., Stuart R.S. (1995) *Comparative Economic Systems*. Boston, ch. 1, 2, pp. 3–36.
 11. Klaus Schwab (2018) *Shaping The Fourth Industrial Revolution*, p. 287.
 12. Luhmann N. (1990) *Essays on self-reference*. New York: Columbia Univ. Press.
-